

ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ім. І. І. МЕЧНИКОВА

СТОЯНОВ ФЕДІР ФЕДОРОВИЧ

УДК: 94 (477.4):335.311.97.058.22"18"(043.3)

**ТИМЧАСОВІ КОЗАЦЬКІ ФОРМУВАННЯ
ЛІВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ В ХІХ ст.:
ОРГАНІЗАЦІЯ, СКЛАД, СЛУЖБА**

Спеціальність 07.00.01 – історія України

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

30.05.07

1514215

НБ ОНУ

Одеса – 2007

Рєєр
123080

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі історії України Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова

Науковий керівник: доктор історичних наук, професор
БАЧИНСЬКА Олена Анатоліївна,
Одеський національний університет
ім. І. І. Мечникова, професор кафедри історії
України.

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор
ЛЕПЯВКО Сергій Анатолійович,
Чернігівський державний університет
ім. Т. Г. Шевченка, завідувач кафедри історії слов'ян;

кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник,
ЧУХЛІБ Тарас Васильович,
Інститут історії України НАН України,
провідний науковий співробітник
відділу історії України середніх віків
та раннього нового часу.

Провідна установа: Харківський національний університет
ім. В. Н. Каразіна.

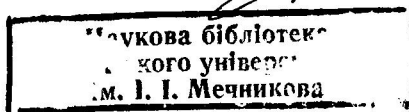
Захист відбудеться **“29” червня 2007 р. о 13 годині** на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.051.08 в Одеському національному університеті ім. І. І. Мечникова за адресою: 65082, м. Одеса, вул. Єлизаветинська, 12, ауд. 9.

З дисертацією можна ознайомитися у Науковій бібліотеці Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова за адресою: 65082, м. Одеса, вул. Преображенська, 24/26.

Автореферат розісланий **“23” травня 2007 р.**

В. о. вченого секретаря
спеціалізованої вченої ради
доктор історичних наук, професор

[Підпис]
Дзиговський О. М.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Історія комплектування і використання збройних сил займає одне з провідних місць серед досліджень сучасної історичної науки, що є достатньо обґрунтованим, зважаючи на ту роль і значення, яку відіграє армія для будь-якої країни, від неї залежить захисна спроможність держави, її внутрішня і зовнішня стабільність. Важливого значення набуває ця тематика і в контексті вирішення сучасної проблеми зовнішньополітичної орієнтації України та реформування її армії.

Враховуючи зазначене є не випадковим те, що науковий інтерес останнім часом спрямований на дослідження військових традицій, які залишили українські козацькі частини протягом свого існування. Без їх урахування розвиток українських збройних сил у цілому та козацтва зокрема, є неповним й обмеженим. Зауважимо, що активно розробляється історія козацьких військ Південної України XIX ст. – Бузького, Азовського, Дунайського, проте лівобережні козацькі частини цього періоду, які отримали назву “Малоросійські кінні козацькі полки”, на сьогодні не стали предметом спеціального комплексного дослідження. Їх історія висвітлювалась вченими, здебільшого, в контексті формування народного ополчення 1812 р. або в зв’язку з діяльністю окремих малоросійських генерал-губернаторів.

Таким чином, **актуальність теми дослідження** обумовлюється недостатнім її висвітленням у літературі, необхідністю теоретичного осмислення тієї ролі, яку відігравали Малоросійські кінні козацькі полки в трансформації соціально-правового становища населення Лівобережної України, а також у можливості урахування досвіду організації системи збройних сил на сучасному етапі.

Зв’язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано в рамках наукової теми, яку розробляє колектив кафедри історії України Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова «Історія Південної України в національному та європейському контексті» (державна реєстрація 0106U008143).

Об’єктом дослідження є тимчасові козацькі формування Лівобережної України, а саме Малоросійські кінні козацькі полки, їх особовий склад.

Предметом дослідження є процес формування та служби козацьких полків, його загальні аспекти й особливості у XIX ст.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період: 1812 р. – середину 60-х рр. XIX ст. Вони визначені часом, протягом якого створювалися та існували тимчасові козацькі підрозділи Лівобережної України.

Територіальні межі дослідження обумовлені кордонами Чернігівської та Полтавської губерній Російської імперії (для цього регіону паралельно використовуємо термін «Лівобережна Україна»), на території яких відбувалося комплектування Малоросійських кінних козацьких полків, а також територіями, де проходила їх служба.

Метою дисертаційного дослідження є комплексний узагальнюючий аналіз історії організації та служби Малоросійських кінних козацьких полків, розкриття їх місця серед інших українських козацьких формувань XIX ст., значення у військовій системі Російської імперії.

У відповідності з поставленою метою у дисертації ставилися наступні **завдання**:

- схарактеризувати погляди та підходи дослідників до розгляду даної проблематики;
- провести аналіз джерельної бази за темою дослідження;
- дослідити причини створення російською владою козацьких полків з населення Полтавської і Чернігівської губерній та вступу козаків до цих підрозділів;
- установити чисельність, територіальне та соціальне походження козаків у полках;
- розкрити специфіку служби козацьких полків;
- визначити етапи формування козацьких полків Лівобережної України, загальні риси й особливості їх організації та служби на кожному з цих етапів;
- з'ясувати результати і наслідки існування тимчасових козацьких формувань для соціально-економічного та правового становища козацтва Полтавської і Чернігівської губерній;
- виявити місце і значення тимчасових козацьких формувань Лівобережної України XIX ст. в історії українського козацтва.

Методологічною основою дослідження став принцип історизму, що реалізувався через вивчення історичних явищ і процесів у взаємозв'язку між ними; принцип наукової всебічності та об'єктивності. Більшість процесів і явищ за темою дисертації було вперше представлено автором за допомогою описового методу. Також використано статистичний, порівняльно-історичний, методи класифікації та періодизації.

Виклад матеріалу побудовано за проблемно-хронологічним принципом.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що проведено комплексне дослідження виникнення, організації, служби та складу тимчасових козацьких формувань Лівобережної України в XIX ст. Проаналізовано представницький комплекс джерел, більшість яких було вперше введено до наукового обігу. В результаті вперше в історіографії запропоновано періодизацію, з'ясовано загальні риси й особливості створення Малоросійських кінних козацьких полків протягом 1812-1860-х рр., простежено специфіку їхньої служби, визначено закономірності політики російського уряду щодо "малоросійського козацтва", в залежності від зовнішньополітичної і внутрішньої ситуації в країні та впровадження змін соціально-правового становища козаків Полтавської і Чернігівської губерній внаслідок виконання ними військових обов'язків. Досліджено зміни в чисельному складі полків та локалізовано місцевості, з яких походила більшість козаків. Вперше виявлено, що козацькі формування Лівобережної України разом з козацькими

військами Південної України XIX ст. продовжили військові традиції козацтва Гетьманщини та запорожців.

Практичне значення одержаних результатів полягає у можливості їх використання в подальших наукових розробках, які пов'язані з історією українського козацтва та збройних сил України, соціальним розвитком Лівобережної України в цілому, та окремих соціальних груп зокрема; в узагальнюючих працях і при складанні загальних курсів з історії України й Росії, військової історії, курсів з краєзнавства у вищих і середніх навчальних закладах та підготовці спецкурсів за даною проблематикою.

Апробація результатів дослідження. Матеріали дисертації апробовані у виступах на: Міжнародній науковій конференції «Українське козацтво у вітчизняній та загальноєвропейській історії» (2005, Одеса); Міжнародному науковому конгресі «Національна перлина Запоріжжя: впровадження інноваційно-інвестиційних технологій гармонізації біоекосистеми о. Велика Хортиця» (2004, Запоріжжя); Міжнародному науковому семінарі «Р. Ф. Кайндль і українська історична наука» (2004, Чернівці), Всеукраїнській науковій конференції «Знаки питання в історії України: українська історія у східноєвропейському контексті» (2004, Ніжин); Регіональній науковій конференції «Україна і Європа. Історичні контури еволюційного шляху» (2004, Первомайськ).

Публікація результатів дослідження. Теоретичні узагальнення і результати дослідження знайшли своє відображення у 7 наукових статтях (загальним обсягом 2,5 др. арк.), з яких чотири опубліковано у фахових виданнях, що входять до переліку ВАК України (загальним обсягом 1,5 др. арк.).

Структура дисертації зумовлена метою і завданням дослідження. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку джерел та літератури і додатків. Загальний обсяг дисертації – 270 сторінок, з них основна частина – 192 сторінки, список використаних джерел та літератури – 40 сторінок (382 одиниці, 126 архівних справ); додатків – 38 сторінок (авторські таблиці, списки, схеми).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У вступі обґрунтовано актуальність теми, визначено об'єкт, предмет, хронологічні та територіальні межі, наукове і практичне значення дисертації, мета та завдання роботи, схарактеризовано апробацію результатів дослідження.

Перший розділ – «Історіографія, огляд джерел, методологія дослідження» складається з трьох підрозділів, присвячених розкриттю рівня наукової розробки теми та її джерельної бази, а також обґрунтуванню методологічних засад та методів, використаних у дисертації.

У підрозділі 1.1 – «Вивчення теми дослідження в історичній літературі» історію дослідження теми умовно поділено на три періоди: 1) XIX – початок XX ст.; 2) 1920-ті – 1991 рр.; 3) 1990-ті – початок XXI ст.

Перший період – XIX–початок XX ст. – характеризується зверненням уваги дослідників на створення Малоросійських кінних козацьких полків як на вимушений тимчасовий крок уряду для забезпечення обороноздатності держави. З першої половини XIX ст. з'явилися перші спроби дати оцінку участі населення т. зв. «малоросійських» губерній у війні Російської імперії з Наполеоном. Історики обмежувались лише тим, що наводили певні дані про кошти, зібрані в Україні для організації відсічі французькій армії¹, та про формування земського ополчення². На Малоросійські кінні козацькі полки звертали увагу фрагментарно лише в контексті вивчення зовнішньої політики Російської імперії та історії її військових конфліктів³, або під час дослідження історії появи та еволюції соціально-правового становища різних категорій сільського населення⁴.

Починаючи з 1880-х рр. відбулися істотні зміни у вивченні історії тимчасових козацьких формувань Лівобережної України. Так, головним доробком М. Стороженка стало визначення участі козаків у організації відсічі Наполеону, він намагався узагальнити досвід попередників у вивченні служби козацьких полків під час воєнних кампаній 1812-1814 рр.⁵ Д. Міллер з'ясував особливості входження земель колишньої Гетьманщини до економічних, соціальних та військових структур Російської імперії⁶ і детально зупинився на обставинах перетворення козацької старшини на російське дворянство. І. Павловський приділяв увагу тимчасовим козацьким формуванням Лівобережної України в зв'язку з вивченням історії Полтавщини⁷. Він висвітлював процес формування козацьких полків, їх спорядження і підготовку до служби. Його

¹ Ахшарумов Д. И. Описание войны 1812 года. – СПб., 1819. – 289 с.

² Михайловский-Данилевский А. И. Описание Отечественной войны 1812 года. – СПб., 1839. – 458 с.

³ Бородин М. Война 1854-1855 гг. на финском побережье. – СПб., 1904. – 406 с.

⁴ Вишняков В. И. Исторический обзор происхождения разных названий государственных крестьян // Журнал Министерства Государственных Имуществ. – СПб., 1857. – Ч. 62. – От. I. – С. 13-35; Кеппен П. И. О числе жителей и умножении их в России по 1842 год. Из СПб. вед. – М., 1841; Салтыков. Пособия и льготы после Отечественной войны 1812 г. – М., 1856. – 83 с.

⁵ Стороженко Н. К. К истории малороссийских козаків в конце XVIII и в начале XIX в. // Киевская старина. – 1897. – Кн. 4. – С. 473-480; Кн. 6. – С. 473-480; Кн. 10. – С. 115-130; Кн. 11. – С. 143-156; Кн. 12. – С. 332-350; Його ж. Малороссийское ополчение 1812 г. // Чтения в историческом обществе Нестора Летописца. – К., 1891. – С. 103-112.

⁶ Миллер Д. Очерки из истории и юридического быта старой Малороссии. Превращение козацкой старшины в дворянство // Киевская старина. – 1897. – Кн. 1. – С. 1-31; Кн. 2. – С. 188-212; Кн. 3. – С. 351 – 374; Кн. 4. – С. 1-47.

⁷ Павловский И. Ф. Малороссийское козацье ополчение в 1812 г. по архивным данным. – К., 1906. – 40 с.; Його ж. Малороссийское козацье ополчение в Крымскую войну // Труды Полтавской Губернской Ученой Архивной Комиссии. – Полтава, 1910. – Вып. 7. – С. 159-166; Його ж. Малороссийские козацьи полки в борьбе с поляками в 1831 г. // Труды Полтавской Губернской Ученой Архивной Комиссии. – Полтава, 1910. – Вып. 7. – С. 108-116.

заслуга полягає в тому, що він зробив тимчасові козацькі формування Лівобережної України XIX ст. об'єктом окремих наукових досліджень і увів в обіг матеріали Полтавського губернського архіву, які на сьогодні втрачені. І. Павловський вперше привернув увагу до залучення «малоросійських козаків» на військову службу на початку 30-х рр. XIX ст. та під час Кримської війни 1853-1856 рр.

На початку XX ст. побачили світ чимало робіт, присвячених розвитку військового мистецтва, історії окремих військових частин і підрозділів, народному ополченню тощо, що мали лише згадки енциклопедичного характеру про Малоросійські кінні козацькі полки⁸.

Одночасно, в середині XIX – на початку XX ст. зростає інтерес суспільства до т. зв. «польського питання». У зв'язку з приборканням «польських повстань» 1830-х та 1860-х рр. згадуються Малоросійські кінні козацькі полки, що виконували на сусідніх з Польщею територіях охоронно-поліцейські функції⁹.

Другий період – 1920-ті–1991 р. – характеризується увагою до «малоросійських козаків» з боку дослідників соціально-економічної історії. В монографії М. Слабченка декілька розділів присвячені «козацькому питанню»¹⁰. Автор схарактеризував побут і господарство козаків Полтавської і Чернігівської губерній, з'ясував причини їхньої добровільної згоди поступити на службу в полки у 1812 р.

Незначні згадки про формування та різні аспекти служби Малоросійських полків подані в краснавчій літературі та узагальнюючих працях з історії України 20-30-х рр. XX ст.¹¹ Серед дослідників діаспори в цей період з'являється точка

⁸ Мысль имп. Александра I об учреждении в Малороссии козачьих полков // Киевская старина. – Т. XXVIII. – К., 1890. – С. 119-120; Китицин П. Полтавское дворянское ополчение 1812-1814 годов // Киевская старина. – 1904. – № 7-8. – С. 10-14; Епанчин Н. Очерк событий 1812 года в пределах Киевского военного округа. – К., 1911. – 72 с.; Апухтин В. Р. Народная военная сила. Дворянское ополчение в Отечественную войну. – Т. 1. – Ч. 1-2; Галушко Ю. А. Казачьи войска России. Краткий историко-хронологический справочник казачьих войск до 1914 года. – М., 1993. – 231 с;

⁹ Восстание поляков в Юго-Западной России в 1863 году. – К., 1863. – 61 с.; О движении польских инсургентов в Киевском генерал-губернаторстве // Вестник Юго-Западной России. – К., 1863. – Т. 3. – С. 225-233; По поводу Польского восстания в Киевской губернии // Вестник Юго-Западной России. – К., 1863. – Т. 4. – С. 57-62; Берг Н. В. Записки Н. В. Берга о польских заговорах и восстаниях 1831. – Познань, 1864. – Т. 1. – 544 с.; Чалый М. К. Из записок украинца «О польской справе 1861-1863 гг.» – К., 1867. – 106 с.; Орлов Н. Умирение польского восстания в 1831 и 1863 гг. – М., 1912. – 49 с. тощо.

¹⁰ Слабченко М. Є. Матеріали по економічно-соціальній історії України XIX ст. – Т. 1. – Харків, 1925. – 317 с.

¹¹ Клепацький П. Дворянське земське ополчення (козаки) 1812 р. на Полтавщині // За сто літ. – Харків; К., 1930. – Кн. 5. – С. 6-21; Свідзінський М. До історії козаччини // Науковий збірник Харківської науково-дослідної кафедри історії української культури. – Ч. 5. – Харків, 1927. – С. 3-64; Дорошенко Д. І. Нарис історії України в 2-х т. – Т. II. – К., 1992. – 349 с.; Історія Українського війська. В 2 кн. – Кн.1., Ч. 1-2. – Львів, 1936. – 288 с.

зору про симпатії окремих представників української політичної еліти до Наполеона¹².

Використання владою «малоросійських козаків», як військової сили протягом XIX ст., знайшло своє відображення у роботах О. Переяславського, який проживав в Польщі. Немаючи можливості працювати з архівами, зосередженими в Україні й Росії, дослідник широко використовував доробок німецьких істориків, свідчення учасників антинаполеонівської коаліції, польського національно-визвольного руху та періодичну пресу XIX ст. О. Переяславський ставив собі завдання довести, що «Українська Збройна Сила» не зникла в XIX ст., її традиції продовжили іррегулярні та регулярні частини з колишніх запорожців і козаків Лівобережної та Південної України¹³. Однак з невідомих причин він не завершив свою роботу в цьому напрямі.

У зв'язку з початком Великої Вітчизняної війни з'явилося декілька робіт, що мали нагадати жителям Радянського Союзу про патріотизм їхніх прашурів. В даному контексті служба козаків Полтавської і Чернігівської губерній у Малоросійських кінних полках 1812-1814 рр., видавалася за вияв широкого народного патріотизму, що відбилось у працях Г. Ю. Гербільського та В. І. Стрельського¹⁴.

Починаючи з середини 1950-х рр. радянські вчені розробляли проблему соціально-економічної історії, в рамках якої знайшло висвітлення питання виникнення суспільної групи «малоросійські козаки» та трансформація їхнього становища. «Малоросійським козакам» відводилося місце в складі державних селян, до яких входила значна кількість різних за соціально-правовим становищем категорій сільського населення¹⁵. Звертали увагу на динаміку

¹² Боршак І. Наполеон і Україна. З невідомих документів і з тогочасними ілюстраціями. – Львів, 1937. – 129 с.

¹³ Переяславський О. Українська збройна сила в Наполеонівських війнах 1812-1814 рр. // Табор. – Варшава, 1933. – Ч. 19. – С. 44-52; Ч. 20. – С. 28-41; Ч. 21. – С. 28-37; Ч. 22. – С. 33-37; Ч. 23. – С. 16-25; Ч. 25. – С. 28-37; Ч. 26. – С. 23-35; Його ж. Остання збройна сила Старої України (1863-1864 рр.) // Табор. – Варшава, 1934. – Ч. 27. – С. 24-32.

¹⁴ Гербільський Г. Ю. Українські козацькі полки і українське ополчення у Вітчизняній війні 1812 р. – 1943. – 20 с.; Стрельський В. И. Участие украинского народа в Отечественное войне 1812 г. // Наукові записки КДУ ім. Т. Г. Шевченка. – Т. XI. – Вип. 2. («Історичний збірник № 3»). – К., 1952. – С. 127-147.

¹⁵ Гуржій І. О. Розклад феодально-кріпосницької системи в сільському господарстві України першої половини XIX ст. – К., 1954. – 448 с.; Дружинин Н. М. Государственные крестьяне и реформа П. Д. Киселева. – М.; Л.: АН СССР. – Т. 1. – 1946. – 631с.; Т. 2. – 1958. – 617 с.; Кабузан В. М. Народонаселение России в XVIII – первой половине XIX в. (по материалам ревизий). – М., 1963. – 230 с.; Путро А. И. Левобережная Украина в составе Российского государства во второй половине XVIII в. (Некоторые вопросы социально-экономического и общественно-политического развития). – К., 1998. – 142 с.

чисельності «малоросійського козацтва», процеси обезземелення та зниження прибутковості козацьких господарств В. І. Неупокоев та Т. І. Лазанська¹⁶.

Значний внесок у розвиток історіографії цього періоду зробив Б. С. Абаліхін. Його роботи стали першою спробою узагальнити й проаналізувати історіографічний матеріал, що стосувався теми залучення українського населення для організації відсічі Наполеону¹⁷.

Протягом третього періоду – 1990-ті–початок ХХІ ст. – одним з напрямів поглибленого вивчення дослідниками в Україні і за її межами стала історія козацтва взагалі та козацьких військ кінця ХVІІІ – ХІХ ст. зокрема.

Важливими роботами, що вплинули на актуалізацію і постановку проблеми даного дослідження, стали монографії В. Шандри¹⁸. Авторка приділила увагу формуванню і головним етапам служби Малоросійських кінних козацьких полків в контексті діяльності Малоросійських генерал-губернаторів, репрезентація етапів залучення «малоросійських козаків» на військову службу в монографіях має чітку та логічну систему.

Спробами привернути увагу до теми іррегулярних збройних формувань Лівобережної України є статті О. О. Лейборова та О. В. Кухарука. Перший пропонує вважати Малоросійські кінні козацькі різновидом народного ополчення, другий розглядає «малоросійських козаків» як спільноту, що зберегла в ХІХ ст. колективний дух і традиції Гетьманщини¹⁹.

Загальні тенденції та особливості адаптації «малоросійського козацтва» до трансформації свого становища та централізаторської політики російської імперії

¹⁶ Неупокоев В.И. Государственные повинности крестьян Европейской России в конце ХVІІІ – начале ХІХ в. – М., 1987. – 288 с.; Лазанская Т. И. Основні групи, чисельність територіальне розміщення державних селян Лівобережної України першій половині ХІХ ст. // Історичні дослідження. Вітчизняна історія. – Вип. 8. – К., 1982. – С. 66-73; ІІ ж. До питання про розвиток капіталістичних відносин у господарствах державних селян Лівобережної України в 30-50-х рр. ХІХ ст. // УІЖ. – 1985. – № 9. – С. 91-99; ІІ ж. Государственные крестьяне Украины во время кризиса феодально-крепостнической системы. – К., 1989. – 116 с.

¹⁷ Абаліхін Б. С. Історіографія українського ополчення Вітчизняної війни 1812 р. // УІЖ. – 1962. – № 5. – С. 99-104; Його ж. Український народ у Вітчизняній війні 1812 р. – К., 1962. – 63 с.; Його ж. 1812 год: актуальные проблемы истории. – Элиста, 2000. – 171 с.

¹⁸ Шандра В. С. Малоросійське генерал-губернаторство, 1802-1856: функції, структура, архів. – К., 2001. – 356 с. Шандра В. С. Генерал-губернаторства в Україні: ХІХ – початок ХХ ст. / НАН України. Ін-т історії України. – К., 2005. – 428 с.

¹⁹ Кухарук А. Запорожское наследство. Украинское казачество после ликвидации Запорожской Сечи // Родина. – 2004. – № 5. – С. 82-84; Лейборов О. О. Ніжинські ополченські частини у подіях 1812-1814 рр. та Кримській війні // Знаки питання в історії України: українська історія у європейському контексті: Зб. матеріалів ІІ Міжнародної конференції / Упор. Страшко Є. М. – Ніжин, 2005. – 172 с.

розглянуті в контексті політики російського уряду щодо України в цілому в роботах З. Когута²⁰, А. Каппелера²¹.

Окремі важливі аспекти теми знайшли своє відображення в роботах, присвячених змінам в соціально-економічному житті та переселенні селян і козаків Лівобережної України на Кубань, організації армії в Російській імперії²².

У підрозділі 1.2 – «Джерельна база дослідження» проведено видову класифікацію залученого комплексу джерел і матеріалів, визначено їх інформативні можливості. За формальною ознакою комплекс актуалізованих джерел поділено на опубліковані та архівні.

Серед опублікованих важливого значенням набувають нормативно-правові акти, надруковані в «Полном собрании законов Российской империи». Це імператорські рескрипти, що призивали «малоросійських козаків» на військову службу, сенатські укази відносно переформування полків, рекрутських наборів, закони і постанови уряду стосовно зміни соціально-правового становища «малоросійських козаків» і нарешті, нормативно-правові акти, що регулювали умови і засоби переселення козаків Полтавської і Чернігівської губерній на землі Південної України і Кубань.

Важливе значення для висвітлення теми мають джерела опубліковані в збірках документів, присвячених кампаніям 1812-1814 рр.²³, а також документальні матеріали, що були уведені до наукового обігу археографічними публікаціями В. С. Шандри²⁴.

Одними з основних джерел статистичного характеру є довідники, збірники, описи Полтавської і Чернігівської губерній, що виникали внаслідок

²⁰ Когут З. Російський централізм і українська автономія. Ліквідація Гетьманщини, 1760-1830. – К., 1996. – 302 с.

²¹ Каппелер А. Росія, як поліетнічна імперія. Виникнення. Історія. Розпад. – Львів, 2005. – 358 с.

²² Петренко Є. Д. Переселення козаків і селян України на Кубань (1792 – 1917): Дис... канд. іст. наук / Ін-т історії України НАН України. – К., 1997. – 206 с.; Бойко В. М. Реформи державних селян другої половини XIX ст. в Лівобережній Україні: Дис... канд. іст. наук. / Донец. нац. ун-т. – Донецьк, 2001. – 272 с.; Козинець О. Г. Підготовка кадрів російської армії в другій чверті XIX ст.: Дис... канд. іст. наук / Чернігів. держ. педагогіч. у-тет ім. Т. Г. Шевченка. – Чернігів, 2004. – 224 с.

²³ Народное ополчение в Отечественной войне 1812 года: Сб. документов / Под ред. Л. Б. Бескоровайного. – М., 1962. – 547 с.; Український народ у Вітчизняній війні 1812 року: Зб. документів. – К., 1948. – 144 с.

²⁴ Шандра В. Всепідданіша доповідь 1836 р. генерал-губернатора В. В. Левашова Миколі І. «Настоящее положение малороссийских козаків» // Архіви України. – 2000. – С. 29-42 с.; ІІ ж. Малоросійське генерал-губернаторство, 1802-1856: функції, структура, архів. – К, 2001. – Додатки. – С. 250-333.

діяльності офіцерів Генерального штабу Російської імперії та земських установ²⁵.

Епістолярія представлена кореспонденцією Малоросійських генерал-губернаторів Я. І. Лобанова-Ростовського, М. Г. Рєпніна, а мемуарна спадщина – записками одного з командирів Українського козацького війська полковника І. Похвистєва про перебіг служби полків протягом війни з Наполеоном²⁶.

Більшість джерел й досі залишається неопублікованими. Основна частина архівних документів з теми комплексно зберігається в Центральному державному історичному архіві України в м. Київ у фондах: «Штаби малоросійських козацьких полків легкої кавалерії 1831 – 1832 рр.» (1284), «Штаби малоросійських козацьких полків 1855-1856 рр.» (1379), «Штаби малоросійських козацьких полків 1863-1864 рр.» (1346). В них зібрані накази Малоросійського, Київського, Віленського військових губернаторів, командирів Малоросійських полків; листування з місцевою адміністрацією щодо формування, руху, дислокації і розформування полків; переписка про грошове і речове забезпечення; рапорти про виконання наказів та різноманітні події у полках, документи про стан медичного обслуговування; формулярні, ранжирні, іменні списки особового складу тощо.

Значний масив документів зберігається в Державному архіві Чернігівської області серед справ фонду «Чернігівське губернське правління» (128). Це датовані 1812 р. рапорти і листи представників повітової адміністрації до губернського правління про організацію козацьких підрозділів, ініціативу збільшити або зменшити квоту набору ополченців до полків у залежності від майнового стану населення того чи іншого повіту. Тут знаходяться статистичні відомості за кожним повітом Чернігівської губернії про кількість мобілізованих у регулярну армію рекрутів з «малоросійських козаків» в 30-ті рр. XIX ст., фінансові звіти про видатки, якими супроводжувався збір, забезпечення провіантом тощо.

Для вирішення завдань роботи використано архіви Російської Федерації, зокрема, справи фонду «Військово-вчений архів Головного штабу» (846) Російського державного військово-історичного архіву. Тут знаходиться листи Малоросійського генерал-губернатора Я. І. Лобанова-Ростовського до імператора

²⁵ Корвин-Пиотровский К. В. Материалы для истории, этнографии и статистики Черниговской губернии. – Чернигов, 1887. – 275 с.; Русов А. Описание Черниговской губернии – Т. 1-2. – 1898-1899; Сборник статистических сведений о Полтавской губернии. В 3-х отд. – Полтава, 1869; Арандаренко М. Записки о Полтавской губернии. В 3-х ч. – Полтава, 1849; Домонтович М. Черниговская губерния // Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами Генерального штаба. – СПб., 1865. – 690 с.

²⁶ Письмо Малороссийского военного губернатора, князя Н. Г. Рєпнина, графу В. П. Кочубею // Черниговское Общество истории и древностей Российских – 1864. – Кн. 2. – С. 83-84; Четыре письма Д. Пр. Трошинского к кн. Я. И. Лобанову-Ростовскому // Киевская старина. – 1886. – Кн. 12. – С. 709-716; Похвистнев И. Журнал или записки войны, открытой французами в России 1812 года июня 12-го дня. – Ч. 1. – М., 1830. – 322 с.

Олександра І, міністра внутрішніх справ О. Д. Балашова і Петербурзького генерал-губернатора С. К. Вязьмітінова про перебіг формування козацьких полків в 1812 р. Також використано матеріали Російського державного архіву давніх актів фонду «Справи військові» (20), що увібрав у себе важливі нормативно-правові акти стосовно рекрутських наборів та організації військових поселень з представників козацької верстви в Україні.

У підрозділі 1.3 – «Методологія та термінологія» відповідно до мети і завдань дисертації, визначено діалектичні принципи пізнання: історизму, об'єктивності, багатофакторності, синкретизму, що передбачає аналіз історичних процесів в їх розвитку, конкретно-історичному контексті та хронологічній послідовності. На різних етапах дослідження застосовані методи історичної науки, а також принципи ситуативної логіки та міждисциплінарних підходів, що передбачає використання специфічних методів інших наук.

У другому розділі – «Соціально-правове становище «малоросійських козаків» та їх участь у воєнних кампаніях 1812-1814 рр.», який складається з чотирьох підрозділів, визначено соціально-правове та господарське становище козацтва Лівобережної України, розглянуто залучення козацького населення Полтавської і Чернігівської губерній до служби в підрозділах Російських збройних сил під час війни з Наполеоном.

У підрозділі 2.1. – «Соціально-правові умови існування козацтва Лівобережної України в кінці XVIII – на початку XIX ст.» з'ясовано, що виникнення соціальної групи «малоросійські козаки» пов'язане з процесом інкорпорації земель Лівобережної України до політичних, економічних та соціальних структур Російської імперії. Наміри уряду розповсюдити на колишніх козаків Гетьманщини кріпосну залежність викликали їх опір. Задля уникнення небезпеки соціального вибуху російська влада погодилася на закріплення за «малоросійськими козаками» особливого соціально-економічного статусу, що гарантував їм певну частину колишніх привілеїв і фіскальних пільг. На межі XVIII-XIX ст. спостерігається тенденція поступового зрівняння в правах «малоросійських козаків» з державними селянами. Підвищення старих податків та обкладання новими (оброком), зміни в судочинстві та нестабільність державної політики щодо прав на вільне землекористування змусили частину козаків Полтавської і Чернігівської губерній скористатися ініційованим урядом переселенням на Кубань.

У підрозділі 2.2 – «Трансформація військової служби «малоросійських козаків» в кінці XVIII ст. та причини відновлення козацьких контингентів в 1812 р.» показано, що процес поширення на територію Лівобережної України стандартів соціальних, правових і економічних відносин Російської імперії спричинив і трансформацію усталеної схеми відносин українського козацтва з владою у військовій сфері. В кінці XVIII ст. влада поступово поширила на її територію дію рекрутських наборів. Однак уряд виявився не спроможним

остаточно відмовитися від послуг іррегулярних козацьких частин. Причини відновлення організації козацьких частин в Україні полягали у необхідності для збройних сил Російської імперії у такий спосіб збільшити кількість підрозділів легкої кавалерії для забезпечення реалізації своєї зовнішньої політики. Така практика в 1812 р. виявилась надзвичайно доречною і виправданою з огляду на дешевизну для державного бюджету та оперативність, з якою можна було отримати відповідний ефект. Організовані на території губерній Правобережної України в двомісячний термін чотири восьмиескадронні кінні козацькі полки продемонстрували бажання населення долучитися до процесу відродження козацького війська і це вплинуло на рішення уряду залучити на службу козаків Лівобережної України.

У підрозділі 2.3 – «Вплив створення козацьких полків Правобережної України на організацію козацьких контингентів Лівобережної України» з'ясовано, що ініційоване і юридично оформлене урядом формування кінних козацьких полків в Правобережній Україні або т. зв. Українського козацького війська стало орієнтиром і прикладом для Малоросійського генерал-губернатора Я. І. Лобанова-Ростовського в організації козацьких частин в Полтавській і Чернігівській губерніях. В складних умовах воєнного часу, він взяв на себе відповідальність і зробив серйозну політичну заяву про відновлення постійного козацького війська на території Лівобережної України. Як свідчать документи, це повідомлення стало причиною завзяття і ентузіазму «малоросійських козаків» до запису на військову службу в 1812 р., адже у відродженні козацького війська вони вбачали запоруку відновлення свого колишнього соціально-правового статусу. Однак уряд негативно поставився до ініціативи Я. І. Лобанова-Ростовського і його розпорядження після закінчення війни були скасовані.

У підрозділі 2.4 – «Формування та служба Полтавських і Чернігівських кінних козацьких полків під час війни з Наполеоном 1812 р. і походах російської армії в Європу в 1813-1814 рр. та їх подальша доля» визначено, що іррегулярні формування, складені з представників козацького стану Полтавської і Чернігівської губернії, брали активну участь у кампаніях 1812-1814 рр. Малоросійські кінні козацькі полки, склалися з дев'яти восьмиескадронних Полтавських і шести Чернігівських. Загальна чисельність полків 18000 вояків, що становило близько 4 % від усієї кількості чоловіків козацького стану. 90 % козаків записалась в полки добровільно, інші – за жеребкуванням. Полки були сформовані козаками власним коштом протягом другої половини літа 1812 р. і відразу зараховані до складу діючої армії. За вогневою потужністю та озброєнням (спис, шабля, два пістолети) тимчасові козацькі формування Лівобережної України наближались до підрозділів легкої кавалерії. За обмундируванням, принципами формування і характером застосування їх можна порівняти з полками іррегулярних козацьких військ Російської імперії. Малоросійські полки

застосовувалися військовим керівництвом Російських збройних сил як окремими бойовими одиницями, так і в складі різних армійських з'єднань переважно в тилу для залогової і лазаретної служби, охорони комунікацій, конвоювання полонених, здійснення поліцейських функцій тощо. Разом з цим, 3- і 9-му Полтавським полкам випала нагода продемонструвати знання військової справи під час виконання бойових завдань під час партизанських рейдів на Смоленській дорозі восени і взимку 1812 р. Після закінчення бойових дій полки були розформовані, а особовий склад відправили у безстрокову відпустку.

У третьому розділі – «Використання російською владою воєнного потенціалу козацтва Лівобережної України на початку 30-х рр. XIX ст.», який складається з трьох підрозділів, досліджується залучення на службу «малоросійських козаків» для приборкання національно-визвольного руху в Польщі.

У підрозділі 3.1 – «Зміни соціально-правового становища козацтва Лівобережної України протягом 1815-1820-х рр. та причини відновлення козацької служби» встановлено, що соціально-правове становище «малоросійських козаків» в цей період зазнало численних змін. Після завершення війни з Наполеоном уряд, як винагороду козакам за участь у воєнних діях, послабив фіскальний тиск та звільнив їх від рекрутської повинності. В кінці 10-х – на початку 20-х рр. XIX ст. російська влада знову повернулася до попередньої практики оподаткування козаків підвищеним порівняно з іншими категоріями державних селян, оброком та відновила рекрутчину. Служба козаків в 1812-1814 рр. розглядалася як екстраординарний випадок, за який козаки отримали винагороду в повному обсязі протягом декількох років після закінчення воєнних дій.

Наприкінці 1820-х рр. була ліквідована ще одна важлива складова їх привілейованого становища, а саме право «малоросійських козаків» вільно продавати власні земельні ділянки. Намагання Малоросійського генерал-губернатора М. Г. Рєпніна зберегти колишні «пільги і вольності» козаків Лівобережної України не мали успіху. Погіршення соціально-правового статусу призвело до подальшого зубожіння «малоросійських козаків», а чергове залучення до військової служби стало затримкою у процесі їхнього економічного розорення.

У підрозділі 3.2 – «Особливості формування та служба Малоросійських кінних козацьких полків під час національно-визвольного руху в польських землях 1830-1831 рр.» з'ясовано, що формування козацьких контингентів відбувалося, здебільшого, на засадах попереднього створення козацьких полків у 1812 р. За три місяці було сформовано п'ять Полтавських та три Чернігівських шестисотенних кінних козацьких полків загальною чисельністю 7000 воїнів, що становило приблизно 1,4 % від усіх «малоросійських козаків». Масштаби

залучення «малоросійських козаків» на службу порівняно з попереднім випадком скоротилися майже в 2, 5 рази. Це можна пояснити меншою загрозою польського національно-визвольного повстання для держави, ніж під час кампанії 1812 р. Від загальної кількості особового складу близько половини козаків поступали в полки на добровільних засадах, інші – жеребкуванням. Аналіз документів свідчить, що 85% козаків складали чоловіки віком від 20 до 26 років, лише ¼ частина з усіх були одруженими. Середній показник росту козаків в полках знаходився в межах 162-168 см. Переважна більшість з них мала руське або темноруське волосся, сірі або карі очі, «чисте обличчя з помірними рисами».

На відміну від 1812 р. вже на початковому етапі організації підрозділів в 1831 р. була очевидною мета їх подальшої діяльності. В документах чітко зазначалося, що Малоросійські кінні козацькі полки створюються для здійснення охоронно-поліцейських функцій в тих губерніях північно-західної частини Російської імперії, населення яких співчувало польським повстанцям. Здійснюючи поліцейську і прикордонну службу, козаки Полтавської і Чернігівської губерній виправдали довіру військового командування та місцевої адміністрації північно-західних губерній Росії: Мінської, Віленської, Курляндської, Гродненської губерній та Білостокської області. Про відмінне виконання козаками свої професійних обов'язків свідчать листи подяки від місцевих чиновників до командирів Малоросійських полків.

У підрозділі 3.3 – «Переформування та розформування козацьких полків Лівобережної України 1831-1832 рр.» визначено, що після приборкання польського національно-визвольного руху 1830-1831 рр., мета, через яку сформували козацькі полки, була досягнута, але їх не ліквідували. На основі шести з восьми полків були створені два легко-кінні полки для продовження служби в Кавказькому Лінійному війську, а частина їх особового складу увійшла до регулярних армійських і гвардійських кавалерійських частин. Інші два полки були розподілені між підрозділами митної варті – продовжили службу в Ізмайльському, Одеському, Скулянському, Юрбурзькому і Радзивілівському митних округах. Їх служба в цих підрозділах тривала до кінця 1830-х рр.

У четвертому розділі – «Участь тимчасових козацьких контингентів Лівобережної України у воєнних діях другої половини XIX ст.», який складається з трьох підрозділів, конкретизовано приклади залучення на службу «малоросійських козаків» в 1850-60-х рр. і з'ясовано причини відмови російського уряду від практики організації Малоросійських кінних козацьких полків в майбутньому.

У підрозділі 4.1 – «Соціально-економічні перетворення в Лівобережній Україні протягом 1830-х – 1860-х рр.» доведено, що головні особливості соціально-економічного та правового становища «малоросійських козаків» в Російській імперії в другій третині XIX ст. були закладені на початку 1830-х рр. у період перебування на посаді Малоросійського генерал-губернатора

М. Г. Репніна. На відміну від інших категорій державних селян, козаки з 1832 р. були звільнені від сплати оброчного податку, користувалися правом вільного відчуження землі в межах своєї верстви, відбували рекрутську повинність на пільгових умовах, мали можливість виготовляти і продавати горілчані напої. Такі зміни в становищі козаків відбулися, головним чином, після їх активної участі в боротьбі з проявами польського національного-визвольного руху на початку 30-х рр. XIX ст. Для виправдання свого досить вигідного соціально-правового статусу козаки Полтавської і Чернігівської губерній зобов'язувалися протягом другої третини XIX ст. утримувати власним коштом іррегулярні контингенти для участі в збройних конфліктах Російської імперії. Для тієї частини «малоросійських козаків», яку не влаштовувала подібна схема відносин з урядом, а також щоб уникнути подальшого обезземелення, створювались умови для переселення на Кубань, де вони ставали представниками неподатного служилого стану, але змушені були нести небезпечну службу з охорони кордону на Кавказі.

Служба в Малоросійських кінних козацьких полках в 50-60-х рр. XIX ст. не вплинула на погіршення або покращення становища козацтва Лівобережної України. Створення тимчасових козацьких формувань, обезземелення, податковий тиск призводили до подальшого зубожіння цієї категорії населення. Реформи 60-70-х рр. XIX ст. перетворили «малоросійських козаків» на одну з багатьох категорій селян-власників, колишні феодалні привілеї якої втратили своє практичне значення.

У підрозділі 4.2. – «Створення козацьких полків і залучення їх до військової служби під час Кримської війни 1853-1856 рр.» показано, що завдяки Малоросійському генерал-губернатору С. О. Кокошкіну, його принциповості в питаннях комплектування полків якісною амуніцією, що була необхідна за штатом, шість семисотенних Малоросійських кінних козацьких полків були сформовані швидко і забезпеченні всім необхідним. Чотири Полтавські і два Чернігівські полки нараховували 5250 воїнів (близько 1-1,2 % від усього козацького чоловічого населення Полтавської і Чернігівської губерній). Лише п'ята частина від їх особового складу потрапила до полків за власним бажанням, інші – жеребкуванням. В полках 75% складали козаки віком від 21 до 30 років, 50 % були одружені.

Під час Кримської війни полки не брали участі у бойових діях, незважаючи на те, що воєнні операції, на час остаточної організації полків, ще продовжувалися. Чотири полки було відправлено для здійснення поліцейських функцій та охорони північних рубежів Росії – в Санкт-Петербурзьку губернію і Фінляндію, однак козаки так і не встигли зайняти там дислокацію через закінчення війни. Два полки, очікуючи наказу виступити в район бойових дій, знаходились в бездіяльності більше півроку на місцях свого формування, де їх епізодично залучали для допомоги поліцейським частинам як загони особливого призначення.

У підрозділі 4.3 – «Формування і використання тимчасових козацьких контингентів Лівобережної України під час національно-визвольного руху в польських землях 1863 р. та їх остаточна ліквідація» установлено, що обсяги участі козаків Полтавської і Чернігівської губерній у боротьбі з активізацією польського національно-визвольного руху в 1863-1864 рр. були досить незначними. До двох Полтавських та одного Чернігівського полків поступили на службу 2650 воїнів (близько 0,4 % від усіх козаків Полтавської і Чернігівської губерній). Майже всі вони були зараховані в полки шляхом жеребкування або за рішенням територіальних громад. На відміну від 1831-1832 та 1855-1856 рр. до полків могли набирати чоловіків від 16 до 50 років, проте серед козаків, які служили протягом 1863-1864 рр. 70 % мали вік від 21 до 30 років, 61 % з них були одруженими.

З початку формування влітку 1863 і до весни 1864 рр. три Малоросійські кінні козацькі полки знаходилися на території своїх губерній, удосконалюючи військову підготовку і беручи участь в допомозі місцевій адміністрації в приборканні пожеж. Квартування козацьких сотень в містах і селах Полтавської і Чернігівської губерній обтяжувало місцевих жителів, через це козацькі команди час від часу змінювали місця свого розташування. Документи свідчать, що козацькі частини у бойових діях участі не брали. Передислокація Малоросійських полків до Київської та Волинської губерній відбувалася в контексті нарощування російської військової присутності в регіонах, що вважалися можливою базою для активізації польської національно-визвольної боротьби. В кінці 1864 р. Малоросійські кінні козацькі полки були ліквідовані, російський уряд відмовився в подальшому від створення іррегулярних контингентів з представників козацтва Полтавської і Чернігівської губерній. Відмова від тимчасових козацьких формувань Лівобережної України відбулася одночасно з ліквідацією козацьких іррегулярних військ на Півдні України, що пояснюється розвитком військової справи, відмовою від послуг народного ополчення, реформуванням системи комплектування російської армії (уведенням загальної військової повинності) та закріпленням Росії на південних і західних кордонах.

У висновках підсумовано результати дослідження, сформульовано основні положення дисертації:

- незважаючи на відображення в історичній літературі деяких важливих аспектів організації та служби Малоросійських кінних козацьких полків, вони не стали протягом XIX – початку XXI ст. предметом спеціального, самостійного, комплексного дослідження;

- джерельна база дослідження різноманітна як за змістом, так і за формою. Найбільша кількість документів та матеріалів з проблематики зберігається в Центральному державному історичному архіві України в м. Київ, Державному архіві Чернігівської області, та Центральних архівах Російської Федерації;

– процес створення і служби тимчасових козацьких формувань Лівобережної України нерозривно зв'язаний зі змінами в соціально-правовому становищі козацького населення Полтавської та Чернігівської губерній у кінці XVIII – середині XIX ст.;

– Малоросійські кінні козацькі полки були складовою частиною системи збройних сил Російської імперії в XIX ст., вони займали проміжне положення між народним ополченням та полками козацьких військ;

– в історії тимчасових козацьких формувань Лівобережної України в XIX ст. можна виділити чотири етапи. Перший – 1812-1814 рр., пов'язаний з війною проти Наполеонівської Франції. Мобілізація «малоросійських козаків» на службу проводилося російською владою під гаслом відродження постійного козацького війська в Лівобережній Україні. Служба 15-ти Малоросійських кінних козацьких полків носила активний характер: полки брали участь у бойових діях. Після закінчення кампаній 1812-1814 рр. козацькі підрозділи було розформовано, але не ліквідовано офіційно, особовий склад – відправлено у безстрокову відпустку. Другий – 1831-1832 рр., визначений боротьбою російської влади проти польського національно-визвольного руху в 1830-х рр. У 1831-1832 рр. козаки восьми полків виконували функції поліцейських частин, загонів особливого призначення та прикордонників. Після закінчення служби полки зазнали кардинального переформування. Особовий склад полків поповнив підрозділи митної варті, регулярних кавалерійських, козацьких полків на Кавказі. Третій – 1855-1856 рр., розпочався з погіршенням ситуації на фронтах під час Кримської війни 1853-1856 рр. Сформовані шість полків не залучались до бойових дій, а лише епізодично брали участь у здійсненні охоронно-поліцейських функцій. Незабаром після закінчення війни вони були розформовані. Четвертий – 1863-1864 рр. розпочався під час активізації польського повстанського руху в 1863 р. Протягом цього етапу полки не проявили свій воєнний потенціал через призупинення бойових дій з польськими повстанцями на час остаточного створення полків. Більшу частину своєї служби їм довелося провести в очікуванні наказів про передислокацію, на маршах та військових оглядах. В 1864 р. козацькі полки були остаточно ліквідовані;

– до тимчасових козацьких контингентів Лівобережної України в XIX ст. козаки зараховувались за двома засадами: добровільно і шляхом жеребкування. Кількість бажаючих добровільно поступити на військову службу постійно зменшувалась: в 1812 р. 90% були добровольцями, в 1831 – 1832 рр. – близько 45 %, а в середині XIX ст. їх кількість скоротилася до 15-20 %;

– протягом XIX ст. масштаби залучення «малоросійських козаків» на службу поступово скорочувалися. Кількість полків, зменшилась з 15 до трьох, і, відповідно з цим, чисельність служилих козаків з 18000 до 2650. Служба

характеризувалась чимдалі меншою участю у бойових діях і обмежувалась здійсненням охоронно-поліцейських функцій;

– в Малоросійських кінних козацьких полках уродженців Полтавської губернії було в двічі більше ніж Чернігівщини. Більшість чернігівських козаків була представлена трьома повітами: Кролевецьким, Сосницьким і Борзнянським. З усіх полтавських повітів найменше козаків постачали Костянтиноградський, Хорольський, Прилуцький і Пирятинський.

– організація з місцевого населення Полтавської і Чернігівської губерній тимчасових козацьких формувань була своєрідним компромісом між владою, що намагалася якнайшвидше втягнути українські землі до загальноросійського простору і зняти соціальну напругу в цьому регіоні, та з іншого боку, «малоросійськими козаками», які у такий спосіб діставали економічний зиск й виступали проти зрівняння свого соціально-правового становища з іншими державними селянами.

– козаки Полтавської і Чернігівської губерній вступали до полків зі сподіваннями поновити традиційні права та привілеї, а також здобути нові пільги у сплаті податків. Внаслідок вони зберегли на певний час: звільнення від оброку, право служити в армії на пільгових умовах та розпоряджатися власними земельними ділянках. Фіскальні полегшення та гарантії станових прав стали винагородою «малоросійським козакам» за службу, а також головним засобом заохочення до аналогічної ініціативи в майбутньому;

– Малоросійські кінні козацькі полки, разом з козацькими військами Південної України, можна вважати продовжувачами традицій Запорізького козацтва та Гетьманщини.

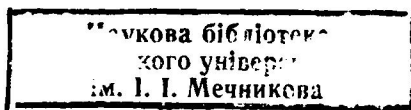
СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Статті:

1. Стоянов Ф. Ф. Діяльність Сергія Олександровича Кокошкіна на посаді головного завідуючого Малоросійськими кінними козацьким полками в 1855 році // Література та культура Полісся. Вип. 27: Регіональна історія та культура в українському та східноєвропейському контексті / Відп. ред. і упорядник Г. В. Самійленко. – Ніжин, 2004. – С. 68-72.

2. Стоянов Ф. Ф. Використання російською владою військового потенціалу українського козацтва Лівобережної України у першій третині XIX ст. // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя, 2005. – Вип. XIX. – С. 93-95.

3. Стоянов Ф. Ф. Служба Малоросійських кінних козацьких полків на початку 30-х рр. XIX ст. // Південний архів: Зб. наук. пр. Історичні науки. – Херсон, 2005. – Вип. 19. – С. 29-35.

4. Стоянов Ф. Ф. Джерела про участь козаків Полтавської і Чернігівської губерній в Кримській війні 1853-1856 рр. в архівах України // Науковий вісник. Одеський державний економічний університет. Всеукраїнська асоціація молодих науковців. Науки: економіка, політологія, історія. – 2006. – № 8 (28). – С.166-178.

Повідомлення, тези доповідей:

5. Стоянов Ф. Ф. Формування українських кінно-козацьких полків у Вітчизняній війні 1812 р. // Р. Ф. Кайндль і українська історична наука. Матеріали Міжнародного наукового семінару, м. Чернівці, 22-23 травня 2004 р. – Вижиця: Черемош, 2004. – Ч. 1. – С. 16-23.

6. Стоянов Ф. Ф. Участь козацьких формувань Наддніпрянської України у Вітчизняній війні 1812 р. і закордонних походах російської армії 1813-1814 рр. // Тези доповідей Міжнародної наукової конференції «Українське козацтво у вітчизняній та загальноєвропейській історії», м. Одеса, 3-4 червня 2005 р. – Одеса, 2005. – С. 50-52.

7. Стоянов Ф. Ф. Створення і служба козацьких полків Лівобережної України 1863-1864 рр. // Чорноморська минувшина. Записки відділу історії козацтва на Півдні України Науково-дослідного інституту козацтва Інституту історії України НАН України: Зб. наук. пр. – Одеса, 2006. – Вип. 1. – С. 72-77.

АНОТАЦІЇ

Стоянов Ф. Ф. Тимчасові козацькі формування Лівобережної України в XIX ст.: організація, склад, служба. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України. – Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова, Одеса, 2007.

У дисертації вперше досліджено проблему використання російською владою воєнного потенціалу «малоросійського козацтва» та змін соціально-правового становища козаків Полтавської і Чернігівської губерній в XIX ст., що залежали від масштабів служби Малоросійських кінних козацьких полків. Визначено чотири етапи служби Малоросійських кінних козацьких полків, пов'язані з організацією відсічі наполеонівській армії в 1812-1814 рр., Кримською війною 1853-1856 рр., активізацією польського національно-визвольного руху в 1830-1831 та 1863 рр. З'ясовано, що їх служба носила охоронно-поліцейський характер, вони брали участь у бойових діях лише в 1812-1814 рр. Визначено, що протягом існування Малоросійських кінних козацьких полків чисельність добровольців в них скоротилася, а кількість полків зменшилась. Встановлено, що служба «малоросійських козаків» у створених власним коштом іррегулярних формуваннях впливала на зміну їх соціально-правового становища в Російській імперії.

Ключові слова: тимчасові козацькі формування, Малоросійські кінні козацькі полки, «малоросійські козаки», Лівобережна Україна, Полтавська і Чернігівська губернії, військова служба.

Стоянов Ф. Ф. Временные казачьи формирования Левобережной Украины в XIX ст.: организация, состав, служба. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07. 00. 01. – история Украины. Одесский национальный университет им. И. И. Мечникова, Одесса, 2007.

В диссертации впервые исследована проблема использования российской властью военного потенциала «малороссийского казачества».

В работе систематизированы и обобщены материалы относительно создания, службы и состава временных казачьих формирований Левобережной Украины, которые сосредоточены в архивах Украины и Российской Федерации. Определена историографическая база, обозначены методы исследования.

Проблема создания и использования временных казачьих формирований Левобережной Украины в XIX ст. рассмотрена с точки зрения развития социально-экономических отношений в регионе, а также в контексте истории украинских вооруженных сил. Определены этапы привлечения «малороссийских казаков» на военную службу, которые были связаны с организацией сопротивления наполеоновской армии в 1812-1814 гг., участием в Крымской войне 1853-1856 гг. и борьбе с активизацией польского национально-освободительного движения в 1830-1831 и 1863 гг. Установлено взаимоотношение этих этапов с периодами изменений юридического, экономического и социального положения казаков Полтавской и Черниговской губерний на протяжении XIX ст. Прослежена тенденция к снижению масштабов участия использования «малороссийских казаков» как военной силы в XIX ст. Определено, что на протяжении существования Малороссийских конных казачьих полков количество добровольцев в них сократилось, а число полков уменьшилось.

Выяснено, что военная служба, в основном, носила охранно-полицейских характер. После ее завершения казачьи контингенты расформировывались, за исключением 1832 г, когда восемь полков были переформированы, а их личный состав пополнил подразделения таможенной стражи и различных регулярных кавалерийских и казачьих полков.

Установлено, что казаки поступали в полки в надежде сохранить старые права и привилегии, а также добиться и закрепить новые фискальные льготы. Полученные благодаря военной службе льготы: освобождение от оброка, право нести рекрутскую повинность на выгодных условия не стали причиной повышения благосостояния «малороссийских казаков», а только приостановили на некоторое время процесс их экономического разорения.

Ключевые слова: Временные казачьи формирования, Малороссийские конные казачьи полки, «малороссийские казаки», Левобережная Украина, Полтавская и Черниговская губернии, военная служба.

Stoyanov F.F. Temporary Cossacks' units of Left-bank Ukraine in XIX century; organization, membership and service. – Manuscript.

The dissertation for acquisition of scientific decree of historical science candidate on specialty 07.00.01 – history of Ukraine. – Odessa National University named after I.I. Mechnikov, Odessa, 2007.

The problem of use of “Malorussia Cossacks” military potential and changes of social and legal situation of Poltava and Chernigov Province Cossacks’ in XIX century that are depend on scale of Malorussia Cossacks’ horse regiments service was explored in this dissertation at first time. It was ascertained historiography and research base, characterized the methods of research. It was analyzed legal, social and economic principles and consequences of forming of Cossacks’ units in Left-bank Ukraine during XIX century. It was determined service stages of Malorussia Cossacks’ horse regiments that are concerned with organization of repulse to Napoleon’s army in 1812-1814, the Crimea war 1853-1856 and activation of Polish national liberation movement in 1830-1831 and 1863. It was ascertained that service of temporary Cossack contingent of Left-bank Ukraine had both military and protect-police characters. It was determined that service of “Malorussia Cossacks” at irregular units created by their own expenses had influence on change of their social and legal situation in Russian Empire.

It was determined that during their existence Malorussia Cossacks’ horse regiments suffered substantial changes: the quantity of volunteers decreased, the middle age raised, the percentage of married increased.

The key words: Temporary Cossacks’ units, Malorussia Cossacks’ horse regiments, “Malorussia Cossacks”, Left-bank Ukraine, Poltava and Chernigov Province, military service.

Підписано до друку 16.05.2007.
Обсяг 0,9 авт. арк. Формат 60х90/16.
Тираж 100 прим. Папір офсетний. Зам. № 185.

Надруковано у друкарні видавництва “Астропринт”
(Свідоцтво ДК № 1373 від 28.05.2003 р.)
м. Одеса, вул. Преображенська, 24, к.13.
Тел./факс: (048) 726-96-82, 726-98-82, (0482) 37-14-25.
www.fotoalbom-odessa.com